Retskrivning og Folkedannelse

AV

MOLTKE MOE

Aktie-Bogtrykkeriet.

Forord til den elektroniske udgave

Dette verk av **Moltke Moe** (1859-1913) er digitalisert 2014 av **Umeå Universitetsbibliotek** og tilpasset for Projekt Runeberg i juni 2016 av Ralph E.

Nasjonalbiblioteket ***i Oslo har allerede i november 2006 digitalisert dette verk.***

RETSKRIVNING OG FOLKEDANNELSE

AV

MOLTKE MOE

Det c r ilU langl jift tins i ilet er pil tid vorl liertlnnisfts blir ventil lil Iblkesnii'.»

KRISTIANIA

.1ACOB DYRWADS FOK LAG 1900RETSKRIVNING OG FOLKEDANNELSE

AV

MOLTKE MOE

«Del er all langl på clag: det er på lid vort lærdomsåg blir vendt til folkesag,»

KRISTIANIA .1ACOK OYBWADS FORLAG 1900AUI i c- Ho rykkerh-1Til

B.10 RNSTJ E R N E BJØRNSON

med takk lor det første takDeile er ei sammentrængt utdrag av forelæsninger og foredrag som er holdt i årene 1892 til 1895.

Jeg har slillel forskjellige punkter i et klarere lys, og prøvd al presse oljen ul av de tørre, blade. Men indholdet er ikke ændret. Min opfatning er ganske den samme som da foredragene blev lii.

Retskrivningen folger Aars', Hofgaards og mit forslag, med de tillempninger som blev vedlåt under drøftelsen pa kirkedepartementets møter om saken nu i våres.

September 1900.I.

Bjørnson har en gang sagt al det al stelle med retskrivning er ei pusleri med u n i l o r 111 s spørsmål.

Og i en viss forstand er det sandt. Det vilde være tåpelighet al negte al sproget er noget langt større og vigtigere end skrivemåten — likesom manden er noget meget mer end uniformen. «Den herlighed vi har i sproget» — sier en dansk konservativ sprogmand1 — «er så stor, al de ortografiske pinagtigheder er for intet at regne mod den». Når bare sproget selv ikke tar skade, er det for så vidt «noget uvæsentligt, hvorledes der ortograferes».

Og dog strides der jo 0111 retskrivningen. Strides i snart sagl alle lande, lil alle tider; strides med en hete, en

hadskhet, en ufordragelighet, som 0111 det var en troskamp det gjaldt.

Vi vet det alle. Vi har set det gang på gang i vort eget land. Selv de al' os som ikke trykkes av åren'es vegt, også vi mindes kamplarmen i anledning av retskrivningsmøtet i Stockholm og Ibsens og Bjørnsons nye ortografier. Og våbenbraket — ikke bare om Knud Knudsens skrivebruk, men tilmed 0111 verbernes

1 — Moi': Udskrivning.2

fler tals for mer og ile store bokstaver i subst a n t i v e r, det suser os jo 0111 hodet den dag i dag.

Verbernes llertalsformer! Som var utdød i talesproget før ar 1 (500ä: som man forsøkte at forvise fra skriften så tidlig-som 1(5783; hvis nytte allerede i 174,5 blev stemplet som overtro1; som den gang kun «nogle la skrev, og «aldrig nogen, enten lærd eller ulærd, udtalte, ei en gang en prest på sin prædikestol»5.

De store bokstaver! Paryktidens påfund —; som først med Holbergs boktrykkere kom til en nogenlunde regelmæssig bruk i vor skjønlitteraturog i opbyggelsesskrifter og folkebøker trængte endda senere igjennem: lil og med så sent som 1819 trvkte det kjøbenhavnske vaisenhus sine eneberettigede bibelutgaver med små begyndelsesbokstaver7!

Vi behøver ikke at gå lil byskriveren i Peder Paars, som -

iclii linn et i foruden tøddel sii,

skreg: luden stukket tid et barbari vi la !

Vi kjender selv retskrivnings-sakens evne lil al sætte sindene i brand; kjender den fra ganske nærl hold.

Og likere er det heller ikke i andre sprogsamfund. Nordens største sprogmand i dette århundred, Rasmus Ha sk, forløftet sig på den danske retskrivning, blev en ensom, tilsidesat mand, og græmmet sig lil slul ihjel. Og i vore egne dager, for nogen l'å år siden, har vi fra Sverige hørt opkaste — for ramme alvor opkaste — det spørsmål, om ikke en av landets første sprogforskere i nutiden var uskikket til universitetslærer, fordi han hadde tat sig for at velte på den samme sten . : . . Eller, l'or at ta et lysere eksempel, også fra Sverige: Det svenske akademi (som ikke altid har, været konservativt) hadde gil nogen av sine medlemmer i opdrag3

al utarbeide en avhandling om «svenska stafsättet», og d e hadde mønstret ut bokstaven c, hvor den lyder som /.' i fremmetords. Dette kom Gustav IV Adolf for øre, og hvad der da hændte, fortæller et av kommisjons-medlemmerne selv om9: Man hadde overtydet Iis. maj. om, al siden bokstaven c var forkastet, måtte den første og vigtigste av alle bøker, Abc'en, herefter hede Abd. Kongen blev grulig opbragt. Han hadde sollt Wismar, Pommern var i lare, Finland stod gang på gang på spil; men da det gjaldt den tredje bokstav i det svenske alfabet, da vågnet følelsen af en svensk konges pligter hos hs. maj., og han besluttet at utfolde hele sin magt lil forsvar for dette riksklenodie. «För min del» — sier meddeleren — «angifven såsom upphofvet lill hela detta orlhographiska rikslumult, hvarigenom fäderneslaiidet hade varit liotadt med torbisten af en ärorik bokstaf, lemnades jag åt mill ode, med nåd lill lifvet, så Hinge jag var i stand alt — med tillhjelp af de öl'riga tjugotre bokstäfverna — uppehålla det». — Det lykkets ham virkelig i adskillige år. Men i unåde l'aldt han, og av ubehageligheter lik han mer. end nok. Så det hadde sikkert været vel så godt for ham 0111 han hadde fulgt Holbergs gyldne regel10 og ikke indlatt sig «udi process med den bogstav r». Den er som sine brødre en høist stridbar herre u.

Men hvad er det da som gjør dette emne så ømtålig al røre ved? Hvad er det som sætter alle sind i fvr og llamme? Som bringer de klokeste mænd til at rykke i marken — både for og imot — med de mest halsbrækkende grunde?

Med grunde som l', eks. den sidste danske for store hegyndelses-bokstaver, den al den rike brevlitteratur efter berømte mænd og kvinder ikke kan trykkes, eller blir4

uforståelig, hvis de store bokstaver avskalles'-. Eller deil vittige svenske grund mot at skrive Chrislus med A'13: at «i denna A-teckning uttrvcker sig onekligen vanvördnad för Frølsaren». Eller som den gamle lii bedste for stumt e: al vori oie «lbrnivrmes ved ordenes altfor magre figur», ved al skrive ko og o i steden for koe, øe11.

Altsammen grunde som nok kan gjøre andre end Peder Paars «hovedsvimlet», og som Holberg snerter på sin lune made, når han sier15: «Hvis jeg intet andet argument havde, vilde jeg sige al ligesom den vokal i har rangen for ;/ udi alfabetet, så bør den også bruges lor den anden udi alle ord hvor den tilbyder sig al gjöre samme tjeneste».

Ja hvad er det som overhoved gjør al reform-bestræbelserne på dette område gar så lungt og tralt og småt, og det skjønt de, hos os f. eks., i vor fælles-litteratur, dukker frem allerede omkring 1(550, og endda de tæller navne som Højsgaards og Rasks? Som gjor al resultaterne endnu ikke er bli! Uere og større; al der har måttet hundred, lo hundred års utsæd lii, for groen skjøt op i dagen?

Man kan svare, at det mangen gang har været reformforslagenes egen skyld; al de mangen gang har været umodne, mangen gang ugrundede; man kan si al de ofte har villet ta altfor meget med på én gang; man kan peke pa skriftformens naturlige konservatisme, på vanens vældige magt — på dette og på meget mere.

Men alle slike svar rammer ikke kjernen, alle sammen gir de dog lii slut bare en enkelt side, en brøkdel, av det rette.

Troskampe og retskrivningskampe har ikke bare ytre likheter, i den måte de føres på, i den hadskhet og harme de avføder. De har også fællespunkter i sinei>

årsaker, og del er denne likhet i årsak som fremkalder likheten i virkning. Det er en gammel iagttagelse, at det religiøse indhold lil en viss grad er uavhængig av sin iki æd n i lig, av den dogmatiske form det har fåt. Form og iklædning skilter med den fremadskridende erkjendelse; indholdet vedblir — eller kan ialfald vedbli at være det samme. Men for den store mamgde slår saken anderledes. For den smelter indhold og fonn uadskillelig sammen, så den tar begge for ell, ikke kan tænke sig del ene uten det andet, og derfor holder enhver formændring foren indholdsændring.

Noget slikt er del som linder sted på retskrivningens grund.

II.

Hvad er skrift'?

Skrift er en optisk gjengivelse av tale, ei sprog for o i ei. som talen er del for øret.

En sån synlig avbildning av talén kan ske på liere måter. La mig her bare nævne ordskrift og lydskrift. Ordskrift — hvor hvert ord har sit eget vilkårlig vedtagne tegn; som vore taltegn (1, 2, osv.) eller som kinesernes skrift. Lydskrift — hvor hver bokslav bare repræsenterer en enkelt lyd.

Vor skrift er lydskrift; den går ut fra en gjengivelse av talens enkelte lyd. Enten bokstavene er vorl almindelige latinske alfabet, eller de er græske eller russiske, det gjør ingen forskjel; alle har de en vedtal lydværdi, og kan derfor sæltes sammen så de repræsenterer talelyd -— på samme måte som vore pengesedler har en vedtat metalværdi og derfor kan repræsentere guld og sølv. Men nu består vor tale ikke bare av de lyd som bokstavene peker på: Et uttalt ord er en1(5

sammenhængende bølgerække av lvd, en række hvis enkelte lyd umerkelig og gradvis gar over fra den foregående lil den efterfølgende. Ja selv det enkelte ords lydbølger går på samme vis over i nabo-ordenes, så hele sætningen danner en fortløpende lydrække. Oprindelig skilte man derfor heller ikke i skrift ordene fra hverandre, hverken ved skilletegn eller ved de små mellemrum som nu brukes mellem ordene; man skrev i ett. Tænker vi os et brev eller en hel bok skrevet på denne vis: IBEGYNDELSENVARORDETOGORDET VARGUD — så forstår vi hvor utjenlig en slik skrift var. Sammenhængende lydbølger som glider over i hinanden, lar sig ikke praktisk uttrykke i skrift. Man må noie sig med at betegne d e lyd som danner de k j en deligste og mest fremspringende punkter i talens lydrække, — og disse tegn, det er just vore bokstaver. Vor skrift blir altså nok lydskrift, men en meget ufuldkommen, grov lydskrift; de linere avskygninger og overgange i lydlegemet, dem har vi ikke betegnelse for. Det hele blir en konturtegning.

Men sa omtrentlig den er, denne lydskrift, er det ikke så la eller små krav den stiller både til læsende og skrivende. Ethvert skrevet ord kan betragtes fra tre sider: med hensyn lil bokstaver (lydtegn), med hensyn lil lyd, og med hensyn lil betydning. De to sidste momenter — lyd og betydning" — tilhører egentlig del talte ord, og det er først ved en overførelse fra taleordet at skriftordet blir delagtig i dem. Tar jeg ordet «stor», så ser vi l'orst de lire lydtegn: s, t, o, r; disse tegn minder os om de lyd vi uttaler ordet med, og derved fremkaldes bevisstheten om hvad ordet betyr, d. v. s. begrebet «stor . Eller omvendt — dersom ordet skal skrives, ikke læses; så må det först opløses i/

sine lyd, og når man har gjort op med sig selv hvilke lyd der er de mest fremtrædende, tar man de tilsvarende bokstaver og sætter sammen, til ordet er færdig. Del er klart at dette er en lang og indviklet fremgangsmåte, som hverken kan gå fort eller sikkert fra hånden; den medfører både sinking, vakling, og feiltagelser.

«Ja», sier De, «men slik skriver og læser vi slel ikke! Vi tænker ikke hverken på bokstaver eller på lydopløsning eller alt det andre. Vi tænker på meningen!

Og De har ret; for en stor del ialfald. I det store tat skriver De ordene mekanisk, instinktmæssig, som efter en indgivelse, ulen tanke på lyd eller uttale, uten anelse om hele denne sammensatte proses jeg nelop skildret. Men — ikke sandt: det hænder at selv De har bruk for ord som De ikke husker skrivemåten av, kanske aldrig har set skrevet? Hvad gjør De så? Jo, De stanser, De lemmer ordet op, undersøker lydene, tænker efter om De kjender noget sidestykke, nogen analogi, og på grundlag av all det-der gjør De så op en skriftform for ordet. Med andre ord: De bruker hele den utførlige fremgangsmåte som De ikke vilde kjendes ved.

Og like fuldt kan utfaldet stundom, bedrøvelig nok, bli så som så.

Jeg tænker mig De skal skrive til en tømmermand

o o

og be ham komme og dikte en væg for Dem; skal De så skrive dikte med k eller med g:' — Eller De skal skrive i en avis om fortågs-retten. Skal De så stave fortag, forton, forlang, fortau:' eller kanske formen forta. som man også kan se? — Eller De skal skrive til Deres stedmor. Uttalen er stemor. Men skal De bokstavere stemor, stedmor, stinmor, sti fmor (eller kan hænde oven i kjøpet -moder):' De Heste vil uten tvil vælge stedmors

— det gir da en mening. Men netop dermed tar man den eneste av disse skrivemåter som er urigtig efter ordets historie (om end rigtig efter vor sprogfølelse). — Eller sæt al det var ordet spilkum som De hadde bruk for, men ikke visste om De hadde set i skrift. De grunder: Er lyden spil-, spel- eller spul--? er den -klim eller -kom"? Byfolk tænker vel straks på kum, brcmd-kum — det vet vi skrives med ti. Men nu det første led? Vokalen er kort; men er den i, e, eller ø? og hvad betyr dette spil, spel, spøl? Med lidt omløp i hodet falder De kanske på verbet spilde og skriver spildknm. Og det var jo ikke så dumt; men riglig er det ikke. Al dette led hænger sammen med spi/le, falder knapt nogen ind, dersom han da ikke har sprogdannelse og kan tysk.

Se, slik vil der altid van-e tilfælde hvor vi er nødt lil al stanse og analysere. Og hvorfor'? Jo, enten fordi vi bare kjender ordet som taleord, ikke som skriftord, eller lbrdi vi ikke mindes skriftformen, eller også fordi vi kjender flere forskjellige skriftbilleder av ordet. Har ordet bare én skriftform, og hadde vi denne faste skrivemåte i hodet, så stoppet vi ikke op; så skrev vi disse ord likeså sikkert og ubevisst som alle de andre, og vaklet ikke mellem I russel og Irudsel, onn og (inn, sviske og svedske, skjele og skele, jordmor og i]jordmor, sjofel og schofel, kroke og krøge, kneik, og knirk — og hundrede andre.

Men dette forhold -— hvad vil det si andet end at når vi skriver flytende og uten refleksjon, da bruker vi g a m 1 e h u k o m 111 e 1 s e s b i 11 e d e r a v o r d e n e s s k r i ft-formV Uten at vite av det. Vi tror det er lyden vi gjengir; og så er det synsbilleder. En stor mængde ord har vi nemlig så mange ganger sel skrevet, og selv9

skrevet sa mange ganger, at den vanlige skrivemåte av dem har fotografert sig i vor hjerne, og sidenefter bestemmer vor retskrivning uten al vi er os det bevisst. Ganske som når barn la-rer al tale: Det de da lærer, er jo al knytte betydning til forskjellige lydbilleder: på samme vis kan man lære sig til at knytte betydninger direkte lii

skriftbillederne — uten at gå omveien om de enkelte lyd.

Sammenlign Deres lærdighet i læsning med en uøvet almuesmands, én som litet har lært, lilel har læst. De kjender den halvhøie syngende måte han heser på, også for sig selv. Hvad fortæller den? Jo, at han er så litet vant med skrift al han ikke helt kan undvære lydbilledet — talen som mellemmand mellem skriftbillede og betydning; skal han forbinde nogen klar forestilling med det skrevne, må han først omsætte det i lyd, da først går meningen op for ham. — Jo større øvelse, des større færdighel. Støler vi ikke på ukjendte ord eller rent uvante stavemåter, så læser vi ganske anderledes. Uten tanke på uttale og lydbilleder. Læser skrift omtrent som vi læser lal (1, 2, 3), d. v. s. som ordskrift, ikke som lydskrift — for taltegnene er ordskrift av egteste slags, akkurat som kineserne skriver.

Tjen mig i al gjøre prøve på hvad jeg har utviklet: Forsøk og skriv Deres dagligtale - bymål eller bygdemal lydret, efter uttalen! Det vil ikke bare gå smat og trått. Har De ikke prøvd det før, så indestår jeg for al De ikke løser opgaven. De omgår den. De kommer uvilkårlig til at la Dem påvirke av Deres erindringsbilleder fra skriftsprogets skrivemåter. Og det gjor De, just fordi Deres læsefærdighet har lært Dem at knytte ordenes betydning umiddelbart til de indøvede skriftbilleder, uten at ta lydbillederne til hjælp. Og det10

er grunden lii at vi kan overse til og med store motsigelser mellem talelydene og de lyd som vor betegnelsesmåte angir.

Altså: Vor skrift blir ikke bare lydskrift, den blir også ord skrift: lydskrift og ordskril't p å é n g a n g.

Efter sil råstof — d. v. s. med hensyn til bokslavene — er vor skrift lydskrift for alle og enhver. Lydskrift er den dernæst i hovedsaken l'or begyndere og halvlærte; delvis også for de øvede, nemlig med hensyn til slike ord hvis faste skrivemåte man ikke kjender. Derimod er skriften væsentlig ordskril't l'oi-den utlærte og øvede med hensyn til all som er gjængs og kurant i skrift: og desuten delvis lbr den ulærde, hvad del aller almindeligste ordforråd vedkommer.

Lot fremgangsmåten sig ikke korte på denne vis,

gik ikke skriften ved øvelse mer og mer over til ordskrift, da vilde det simpelt hen være uråd al skrive eller læse med hurtighet og lethet. Skulde vi opløse hvert eneste ord i dets lyddele hver gang vi skrev, så vilde vor opmerksomhet kløve sig mellem meningen og den brysomme disseksjon av lydlegemet; vi vilde i ett væk sinkes og snuble. Skriften er upraktisk dersom den drar tanken hort fra indholdet hen på skriftbilledet. Den må være umerkelig. Som en klar vindusrute: jeg vet ruten er der, men jeg ser den ikke — jeg ser igjennem den.

Når skriften således mer og mer mister sin karakter av lydskrift for os, er der følgelig foregåt en utvikling just i praktisk interesse, og av uberegnelig vigtighet. Den er det som gjør al der kan danne sig en fast skrive-bruk. En stadig fastere og sikrere. Man falder ikke11

længer på at skrive substantivet «mand» uten </, eller pronomenet «man» med d — endda både ord og lyd er de samme. For man skriver ikke længer ordene efter lyden, man skriver dem efter svnsbilleder, efter mønstre. Man skriver ikke længer væsentlig lydskrift, man skriver mer og mer ordskrift — skjønt med lydtegn.

Og det er det vi kalder retskrivningui.

Navnet er — i parentes sagt — ikke videre heldig. For «retskrivning» betegner slet ikke den skrivebruk som er den rette; det betegner i det høieste en som har været rigtig — den gang da skriftbilledet nogenlunde svarte til lydbilledet.

Men rigtig eller urigtig — i sit væsen repræsenterer det man kalder retskrivning, en stor mekanisk lettelse av skriveprosessen.

III.

Og dog — bare fordele er der ikke ved en skrive-" bruk som slik emansiperer sig fra lyden og knytter taleordets betydning direkte til skriftbilledet. Skyggesiderne er store nok.

Ti denne sammenknytning av skriftbillede og betydning er så fast, og sker så ureflektert, al vi i de Heste tilfælde ikke en gang tænker på om de lvd bokslavene repræsenterer, også er de samme lyd vi uttaler ordet med; ikke gjør os rede lbr at det skrevne ord, opløst i sine bokstavlyd, danner et andet lydbillede end det talte ord. Ta l', eks. ordet jeg. Vi kan skrive det hundred ganger om dagen, uten al det trænger til vor bevissthet al vi i k k e skriver lydbilledet ja-i, men jeg. Og paa samme måte ikke an, men af; ikke12

mann, men mand; ikke sjinn, men skiml; ikke troll, men trold; ikke kraj)}), men krop; ikke tap, men lab; ikke lapp, men lap; ikke koke, men koge; ikke rope, men råbe; ikke ha, men hane; ikke ta, men tage; ikke jikk. men gik; ikke sa og la. men sagde, lagde; ikke bokstavene, men bogstanerne — og videre, i det endeløse.

l)er er blit en gapende kløft mellem vor tale og vor skrift.

Og det vil si: at vi holder |>å at få to sprog, litt på læben, og ett pa papiret; etl naturlig, og ett kunstig: ell som stemmer med vor umiddelbare sprogfølelse, og etl som i mangfoldige stykker strider mot den.

Så længe forskjellen mellem begge ikke er altfor stor, vil de færreste bli sig dette bevisst — fordi vi nu en gang lever i den synkverving at det er vor lales ordlyd som skriftbillederne gjengir. Men når forskjellen har nådd ei sånl omfang at den påtrænger sig os, da indtræder en anden synkverving: Vi begynder at tro al del er skriveformen som er den rigtige, og al taleformen er gal. Vor sprogfølelse forvildes av synet, av bokstavene. Skriften smitter av på talen og gjør den usikker.

Og da er det ikke længer skriften alene som er ei optisk sprog, ei synssprog; ikke bare de livkte eller skrevne ordbilleder. Vort sprog selv, vor levende tale, står i fare for at bli «optisk» for os. Vi hører likesom ikke længer med ørene; vi hører med øinene mest og bedst med øinene. Og denne hørsel med øinene, den sløver vor sans fo'r det virkelige sprog, for det som klinger i vore ører og lyder på vore læber; sløver den i des høiere grad, jo mere vi er vant til at omgåes med bøker og skrift.

Folk Mest tror jo virkelig — og det ikke bareKS

uoplyste —• al skriftsproget hør lede og styre talesproget; al talens avvigelser kun er hvad de foragtelig kalder slurv og skjødesløshet».

De vét ikke, eller husker ikke, at skrift i sig selv ikke er andet end lale i synlig fonn; at skriftsprogets ordbilleder også kun er talesprog, men gammelt talesprog, vore bedstefædres og oldefædres talesprog. De vét ikke, eller husker ikke, al vor tids sprog likeså litet har al rette sig efter vore fædres, som vore efterkommeres efter vort; at liver slegis sprog kun har én lov, én dommer: sin egen levende sprogfølelse-—den er suveræn og inappelabel. De vét ikke, eller husker ikke, al skrift og tale har samme hovedopgave, den at være meddelelsesmidler; vet ikke, eller husker ikke, at lil at løse denne opgave blir skriften mindre og mindre skikket, hvis den tynger og vanskeliggjør tankemeddelelsen ved forældede ordbilleder; hvis den ikke bøier sig for de væsentligste og vigtigste av de ændringer som sprog-ulviklingen har gjennemført; hvis den ikke vil lale vor lids sprog, men holder fast paa vore forfædres.

Folk vét del ikke, eller husker det ikke — og somme vil ikke huske det. Derfor tror de al man ændrer sproget når man ændrer skrivemåten; når man ændrer skrivemåten just i overensstemme 1 s e m ed s p r o gel!

Se, delle at det skrevne ords form for vor bevissthet smelter sammen med det talte ords betydning, uten tanke på det talte ords lyd; dette at man mer og mer begynder at høre med øinene, og derfor sløves i sin opfatning av det levende sprog — det er dette som skaper den seige, uryggelige motstand mod al reformering på dette område; som avler al bitterheten og ufordrageligheten i retskrivnings-striden. Folk tror jo al de1-1

er i sin gode ret. Tror at der «oves vold» mot dem og mot sproget; at alle disse ændringer bare kommer av egensind og klålingrethet, av det Holberg kalder «capricer» udi ortografien.

Og sa — smekker de os over fingrene . . .

IV.

Men del er også dette som gjør ændringer i skrive-bruken til sä vovelig en sak. Alle andre indvendinger beror mer eller mindre på fordom og tankefloker; men del at skriften til' en viss grad må bli ordskrift for os, deri ligger en stor og vigtig sandhet. Og jeg vil ikke negte al sproglige fremskridtsmænd stundom synes mig al glide ben over denne sandbet på harelabber.

Men også kun ordskrift lil en viss grad.

Næsten i alle stridsskrifter fra vore retskrivnings-kampe vender den tilbake i en eller anden form, den bekjendte uttalelse av Holberg17: «Hvad kan være hæsligere end al enhver skriver og bogstaverer ligesom det falder ham ind? Om visse autoriserede mænd log sig l'or al give ortografiske regler, vilde jeg være den første lil al rette mig derefter, endskjønt jeg, efter mit tykke, kunde give bedre raison til en og anden ting. Ti ligesom det er bedre at leve under hårde love end under anarki, så er det smukkere at alle skrive på én måde, skjønt mindre bekvem, end at enhver bogstaverer ligesom han får indfald lil».

Et hjertesuk som nogen hver kunde være fristet til al istemme, ikke sandt?

.la, var det så sandt bare litteraturen en hadde al la hensyn lil i retskrivnings-spørsmålet, og var skriftsproget bare litteraternes eie! Da kunde del endda ha15

noget for sig at si: Heller en dårlig men fåst retskrivning, end en v a k 1 e n d e og g o d.

Og dog —- selv d a: tar vi Holbergs utsagn efter ordene, så vilde det nok vise sig at det sidste snart blev værre end det første; selv for litteraturen og for de dannede.

Slill sprog og skrift op mod hinanden! Tænk på sprogets rastløse foranderlighet; hvorledes det ændrer sig og forynger sig, uvilkårlig og ustanselig, fra slegt lil slegt og fra sted til sted, lil alle tider og overalt. Husk denne evige ubevisste bevægelse fremad, som går sin gang så temmelig uavhængig av vor vilje; uundgåelig som bræens sig. Og tænk så på skriftens døde ubevægelighed På de faste, én gang vedtagne hukommelses-billeder, dette livløse konvensjonelle, som kan uttrykke alt det færdige i sproget, alt som har veksl og alder, men som ikke har betegnelser for det nye, det unge og groende; som slæper med sig fanget fuldt av tørre utlevde kvister; og som ikke kan ændres uten at De eller jeg sætter os som mål at forandre den.

Slill del levende sprog og den døde skrift op mod hinanden, og De ser straks at de to prinsipper er modsatte; al der må bli ei økende gap mellem de konstante skriftbilleder og de skiftende lydbilleder, mellem det som er fremadskridende og det som er stillestående.

Se derfor er det heller ikke hvil k e n s o ni helst ordskrift som er al foretrække for lydskriften. Utover en viss grænse er o r dskriften alt a n det en d v i n d i n g. Derpå har vi talende eksempler i engelsk og fransk med deres barbariske retskrivning. Der kan ikke være tvil om al lydbilledet «vi er blit tat» er lettere både al lære og skrive og læse end skriftbilledet «vi er blevne lagne», vi er blevet tagne», «vi1(5

er blevet laget» — eller hvad dette skriftbillede nu l'or øieblikket er. 1 samme 111011 som skriftbilledet slår lydbilledet nær, i samme mon stiger skriften i skikkethet og brukbarhet. Holberg selv kjender jo en «bekvem» og en «mindre bekvem» retskrivning.

Nei, ligger ordets skriftbillede for fjernt fra tale-bruken, så gjør jo delle just al jeg blir op merk s o ni på ulikheten — så sandt da ikke skriften ganske har forkvaklet min sprogfølelse, og jeg selv er blit som en bok —. Gjør al jeg blir mig forskjellen bevisst. Og det vil si at skriftbilledet ophører al være ubevisst ordskrift for mig. Og i samme øieblik er fordelen ved ordskriften tapt, og ikke stort andet end skyggesider tilbake. Da sitter jeg der jo med en distraherende skrivemåte, som spænder ben under min tanke, en skrivemåte som er unødig tung at lære og unødig tung al bruke, langt tyngre end den behøvde. Det hjernearbeide jeg må præstere for at linde skriftbilledet, eller for at holde det ut fra min tales lydbillede, gar ikke længer av sig selv, jeg må reflektere: ikke at tale 0111 at det muskelarbeide som dernæst må til for at skrive ordbilledet, også går lyngre og føles større, når skrivningen ikke længer glider ubevisst.

Bortset fra vanskeligheten ved al lære en slik skrive-bruk, har den mer end nok mot sig deri, at den er tung og

tidsspildende og ubekvem for både skrivende og læsende: Et kraft-tap for lærd som for læg — En nedsættelse av skriftens meddelelsesevne — Og på samme tid en svækkelse av skriftens liv og friske naturlighet.

Ti det er i talesproget alle skriftsprogets kilder utspringer. Gror løpet til og mindsker talens indflydelse, har ei skriftsprog sa lel for at slivne og forbene sig,ikke alene i forældede ordbilleder og bøjningsformer, men også i ordvalg, i vendinger, i syntaks; bli blekt og blodløst og kunstlet; bli «papirmål».

Og det tap vil ikke mindst svie til digtning og litterat u r — for det rører ved sjælen i ordets kunst.

Ikke engang for litteraturen vilde vi derfor slippe ut ved at ta Holbergs tanke til rettesnor. Den bar i det høieste gyldighet for den slegt som alt er indeksersert i skrivning og læsning; alle slike kan, om de skal skifte skrivebruk, komme ut i lignende tvil og usikkerhet, som når deres gamle retskrivning hører op at være ubevisst ordskrift for dem. Kun den slegt kan lii nod slå sig på «at skrive på én måde, skjønt mindre bekvem».

Men det er sandt: den gamle skrivebruks ret vilde bli noget mer omfattende, og jeg vilde i noget videre ulslrækning sande Holbergs ord, hvis her bare var tale om litteraturen og litteraturens mænd.

V.

Men det er just del det ikke er.

Man snakker så ofte som om retskrivningen bare angik litteratur og videnskab. Ja vist angår den dem — der er intet i verden som ikke «angår» videnskaben. Men noget særlig videnskabelig eller litterært spørsmål er retskrivningen ikke. Den er i bund og grund en praktisk- sak, «hvis løsning er videnskaben som videnskab aldeles likegyldig18» — 0111 det end kræver videnskabelige forutsætninger for at lykkes. Videnskabsmanden vil, gud bedre, oftest si som Per degn: «Jeg-vilde ikke miste det latin jeg kan for hundrede rigsdaler». Er det en svært rimelig mand, vil han si med 2 — Moe: Udskrivning.18

en svensk professor19: «Vi dannede, som alt kan stave på vor dårlige måte —, vi har absolut intet gavn av en retskrivnings-reform, bare møie; hvis vi derfor tænker på vor fordel, bor vi slet ikke reformere». Og var spørsmålet bare litterært og videnskabelig, kunde der være nogen mening i at tale så — og dermed hen skyte reformen til en kommende slegt, som måtte linde striden mellem tale og skrift altfor utålelig, også for litteraturen.

Der har været en tid da spørsmålet væsentlig var litterært. Men den lids forhold var vidt forskjellige fra nutidens. Den gang var dannelse få mand s-dan 11 ei se, og med undtagelse av folkebøker og gudelig læsning rak litteraturen ikke ut over de fåtallige høiere lag; den store mængde stod utenfor. Det var enevældets og embedsstyrets tid. 1 vore dager er samfundet bygget på selvstyre, på ret og pligt for alle til at la del i avgjørelsen av samfundets interesser. Det forutsætter folkedannelse, ikke fåmandsdannelse. Hvad der nogenlunde kunde gå an lor en liten oligarkisk avsluttet llok med mangeårig skoledressur, blir en nødstilstand for de brede folkelag i ei demokratisk samfund, .lo nødvendigere det er blit al kunne læse og skrive skikkelig for snart sagt hvert menneske i landet, des liere er del som lider under denne fortvilede strid mellem synsbillede og lydbillede, tale og skrift. Den lægger told på oplysning, den gjør veien til dannelse endda tyngre og trangere for dem hvis skoletid er tilmålt i knappeste lag', og som derfor i og for sig har vanskeligere end vi for al nå op. Del er en uret mot dem. Men det er også en fare, og det for hele samfundet. Ti lar man veien gro for trang, så kan det straffe sig hårdt, når denne samme mængde taler det avgjørende ord. i vor indre og ytre utvikling.li)

Og disse interesser — er de ikke ganske anderledes væsentlige end alskens «litterære hensyn»?

Nei, relskrivning's-saken er og blir en praktisk sak — likeså vist som skriftens opgave er den praktiske at være et meddelelsesmiddel. Skriftens m å 1 er praktisk, derfor må skriften selv efter evne være praktisk. Og praktisk er skriften først — når den er let at lære, let at skrive, lel at læse. Retskrivning bør være letskrivning. Del er netop det del gjalder: al få den så «bekvem» som mulig. Bekvemmest mulig" l'or så mange som mulig. Få den slik at den mere tar sigte på det store fællesmål end på de mindre særmål, mere på folkedannelse end på fagdannelse, mindre tjener «litterære» og «historiske» hensyn end landshensyn.

Og under denne synsvinkel blir retskrivningsspørs-målet følgelig først og fremst et pædagogisk og sosialt spørsmål. Det rører ved en nerve i skolesaken og i samfundsutviklingen.

VI.

Gamle Højsgaard — universitetspedellen og grammatikeren fra forrige århundred; som hadde en ganske anden indsigt i det danske sprog end alle Kjøbenhavns professorer på lians tid — allerede lian har gjort den fornuftige iagttagelse-0, at «det er ingen dyd ved noget sprog-at det har mange unyttige og unødvendige observationer il I plage børn og enfoldige med». Likesom del er «iinod al forsigtighed og klogskab al ville gå på lange <>g vanskelige krumveie lil ei sted, når man kan komme derhen på en gjenvei, som er ligeså tryg som den er kort og magelig».20

Han var et klart hode, den gamle pedel, som forstod al også i sprogets og skriftens verden er '20 kilometer dobbelt så langt som 10, -1 bokstaver dobbelt sa meget som 2. Men han var også en varmhjertet oplysningsven, og i sil arbeide for retskrivningen tog han først og fremst hensyn lil de mange og de små, lil hvad der kunde tjene dem bedst. «Jeg vilde gjerne unde mit fædernelands børn og ungdom» — sier han-'1 — «en let og banet vei al lære del på som de burde livre.»

1 forrige århundred slår Højsgaard næsten alene med denne erkjendelse av retskrivningens betydning for menigmand og skole22. 1 vore dager er det netop denne sakens vigtighet for folkeoplysningen som er den røde tråd i reformbestræbelserne, ikke mindre hos os end i Sverige og Danmark og ellers.

En av de mest fremtrædende talsmænd lor saken i den sidste lid, kanske den som har behandlet spørs-målet med del videste omsyn og fra de Heste synspunkter, professor Lundell i Uppsala, har ikke bare med fele typer hamret den sætning last-"1, al «en enklere og følgerigtigere retskrivning er en påtrængende nødvendighet for skolen og folkeoplysningen. Men ban polemiserer også skarpt mot både meningsfæller og motstandere, fordi den pædagogiske side av reformen ikke kommer lil sin rel hos dem, og klager over al selv sakens venner nøier. sig med al utrede de abstrakt-teoretiske grunde for en ændring i skrivebruken.

Like overfor motstandere klinger hans ord hvassere. Professor Tegner, kunstneren blandt Nordens sprogmænd, hadde stillet de voksnes og dannedes ret op mot børnenes og menigmands krav på forenkling-'. Han talte om dan-nelsesarbeidets fremgang i det store: «Vi får tålmodig underkaste os, om det viser sig at fremgangen kanske21

pa dette punkt må kjøpes med en del — barne-dags-

v erke r.» Lundell hugger straks ind25. «Dette ord, barne-dagsverker», sier han, «det er en åpen protest mot tidens hele stræv lor en bedre skoleoplysning. Ikke ai tale om hvad (lel vel er vi underkaster os, derved al

vi lar børnene gjøre dagsverker! «Barnedagsverker — det ord skulde sla som valgsprog over indgangen lii liver skole, som motto på hver håndbok i pædagogik.»

Jeg underskriver hans ord. Men jeg skulde ville lægge lii: De voksnes og' de dannedes ret repræsenterer bare en enkelt generasjon, den som nu lever, som allerede er oplærl; mens børnenes krav gjælder s legt efler slegi. Det liar større vegi; og en stadig økende vegi — efter hvert som kløften mellem skriveform og taleform blir mer og mere gapende, og efter som selve skolens kundskapsstof stiger, og dermed kravene lii barnets tilegnelse.

Lundell drar sig ikke engang lor at tilspidse sin tanke lii en sætning som denne20: «Jeg skulde ikke lægge to pinder i kors for at bringe vor skrivemåte i overensstemmelse med teoriens krav, hvis der ikke ved denne skrivemåte klæbet ulemper av den betænkeligste slags for skolen og for samfundet.» Slik taler sund sans. Kan man sterkere betone at retskrivning er ei praktisk spørsmål'? Og det er en av tidens betydelige fonetikere som gjør (lel, en av dem som selv har utdannet lydlæren i sil hjemlands sprogvidenskab! Men denne fonetiker er utgåt fra de brede folkelag, lian har selv båret sin del av «barnedagsverkene», og vet av erfaring hvilken meningsløs sinking de volder folkeskolen. Derfor fører jeg ham som vidne, og jeg gjør del så meget heller som han hører til de sindiges sjeldne slegi.22

Men alene står han som sagt langtfra. Det e r virkelig overalt, og ikke mindst i Norden, kommet dertil at hensynet

til folkeoplysningen er 1)1 il relskrivnings-sakens hovedside, blit det som gjør reformen så vigtig og sa påtrængende nødvendig.

Vil.

Og del er naturlig nok. Set fra folkeskolens og menigmands standpunkt er strævet for en hedre, en lettere og lydrettere skrivehruk all andet end ei pusleri med uniformsspørsmål. Del har ei ganske alvorlig indhold.

Glem ikke al den mekaniske akt som gjør al ordenes skriveform for vor bevissthet av sig selv smeller sammen med taleformen og dens betydning, denne opøvede mekanik — som gjør os konservative overfor ændringer i skrivebruken •— den eksisterer slet ikke for barnet og for nybegynderen, og næsten ikke for almuesmanden, med hans lavmål av øvelse i læse- og skrivekunsten.

Når del al skrive et brev er så indviklet og vanskelig et arbeide for ham, så kommer det ikke først og fremst derav al hans hånd er støl og savner den s kri ve-fæ rd i g hel som skal lil. Den første og største grund er den al han liten eller ingen øvelse har til ubevisst al linde ordenes skriftbilleder; linde dem uten at tænke. Han må lete efter dem. Må gjenta hele den ældste, sammensatte skriveproses: opløse ordene i deres lyd, og så søke de tilsvarende bokstaver lil hver enkelt lyd. Den mekaniske hukommelse hjælper ham bare for en del ords vedkommende, ofte ikke engang for de almindeligste — eller hvor ol'te ser vi ikke i hans breve ja-i lbr jet/, de for (lel, ike l'or ikke? 23

Og han vil heller aldrig lære at skrive som vi, så længe vor «retskrivning» i så stor en utstrækning er Vrangskrivning — eller «ond skrivning», som Henrik Gerner kaldte den allerede i 1(578 S7.

Almuesmandens skolegang er for knap og for avbrutt, og tilmed er hans talesprog et andet end det hvis skriftbillede han linder i sine lærebøker. Han har ikke bare — som vi — at lære skrift formen for det dannede talesprog; han har også at lære denne skrifts lydform, d.v.s. talesproget selv: skriveformen dansk, lydformen norsk, men by mål s norsk, og hans egen tale som oftest b y g d e m å 1 s norsk. Fatter man virkelig ikke de krav som dette stiller til ham, og de farer som Hyler herav?

La os måle h a n s og v o r skoletid mod hinanden, og la os svare os selv, alle «vi som, så temmelig uten vor fortjeneste, har fåt nyde fordelen av en mangeårig skolegang» og har lært retskrivningens kunstgrep — la os svare os selv, om vi har ret til «for vor egen bekvemmelighet eller af likegladhet at opretholde en meningsløs og forvirrende skrivebruk, og derved stemple som udannet hver og én som ikke er sikkert hjemme i dens labyrintiske ganger88». Om vi har ret til at holde lås og skåte for læsningens kunst, så kun de færreste når indenfor porten til litteraturens og tankens rike. Og hvad der er værst: ved alt dette vanskeliggjøre de brede lag adgangen til at (vide sin plads — i et samfund som er bygget på det prinsip at alle folkelag virker likelig med til løsning af samfundsopgaverne.

Ja — hvis- der endda kunde vindes noget ved slik at gjøre skrivekunsten til et monopol, til en forret for de bedst stillede-9!

Men jeg ser ikke andet end tap, til alle sider. Tap i skolen, både den høiere og den lavere, på grund av24

ilen endeløse sløsing av lid og knefler på disse formelle småtterier, linesser som ikke en gang gir noget utbytte i lbrslandsøvelse eller i klarhet, og end mere på grund av alle de stener del lægger i veien for en fri og frugtbar læsning. Tap i livet, hvor handel og håndverk, kommunalvæsen, borgerrettigheter, og omgang mand og mand imellem — i vore dager kræver fuld læseførhet og skrivekyndighet av liver og én. Tap på det sosiale og politiske område, hvor der blir holdt unødige kløfter åpne mellem samfundsklasserne, eller unødig gapende kløfter. Og tap i den samlede fæl les fol lee da li neise, som vilde kunne nå et godt stykke videre, når ikke tid og evner blev slukt i så uforholdsmæssig omfang av retskrivningen, og når utbyttet av læsningen ikke blev sa sørgelig forringet ved alle de ortografiske snurrepiperier.

Og livad er der at sætte op imot alt dette? Kidet andet end for (lel første vor bekvemmelighet, vi som alt har gjennemgåt dressuren, og dernæst ulemperne ved en ændring" i skrivebruken ?

Å ja — og så en hoben fordomme og ski 11-grunde, forstås! Slike, som at del vil gjöre vor liiltil-værende litteratur ulæselig. At det blir inkonsekvent. At det vil bringe forvirring ind i skolen. At del ser stygt eller snurrig ud. Og mere av samme sort.

Det er — som Tegner sier80 — altsammen ikke andet end en omskrivning av Jesper ridefogeds berømte argument: «Jeg føier i 111 i 11 sa 111 vittighed at jer mening er falsk!» Var vi ikke dressert, så følte vi ingen ting, hverken i «samvittigheten» eller andensteds.

«Litteraturen ulæselig»?

For re t skr i vn i uge 11 s skyld? Trykker man da ikke bøker op igjen kanske (hvis de bare dur noget)? Neidet er ikke ortografiske ændringer som truer vor litteratur. Når dens verker lill efter lill ældes og forældes i sproglig henseende, ligger grunden i sprog-ul vik li ngen selv, som ikke lar sig higsle eller hinde, og såmen ikke i forandringer i retskrivning — de er kun en følge av sprogets forandring, lin reform av skrivehruken i retning av vor tale vil ikke medføre andet end al disse aldersmerker ved den ældre litteratur får træde åpent og ærlig for dagen, som del de ei-, som vore fædres mål — og ikke længer forvilde vort øie og vor sprogfølelse ved al grave sine rynker ind også i vor lids sprog.

«Bli inkonsekvent»?

Og det sier de hvis egen skrivebruk viser hundredvis av slike inkonsekvenser som tabe og rape, bryde og li/te, lærred og arret, (al) like og skrige, staf/e, bage og slake, brake. Eller har ved siden av have, harde, hart. Eller som løfte av tore, drift og rift av drive, rive, gotte sig av godt, /liflig og beflitte sig av flid — ved. siden av skridt av skride, slagsmål og dagsverk av slag og dag. livsens av lir, stygt og trygt av styg og tryg — og slik videre fremefter. D e l sier d e!

Å nei, «konsekvent» er intet sprog og ingen skrift. Del er bare det al folk ser inkonsekvensen ved det nye, men ikke ser den ved del gamle; overfor det de er oplært i og har levet sig ind i, har de ikke længer friske øine. Og er sproget selv «inkonsekvent», lar nok skriften finde sig i det samme. Al anden konsekvens er vold. Den konsekvens vi trænger i skrift, er ikke uniformitet på papiret, det er først og fremst nærmere overensstemmelse med vor levende tale. Men hvor forskjellen har vokset sig så slor og dvp som hos os, kan vi ikke nå frem dit i ell1(5

skridt; kan ikke rette alle ulikheter på én gang. Heldigvis vil konsekvens i praktisk forstand heller ikke si det samme som enten at rette alt eller ingenting. Konsekvent er enhver rettelse som uten at bryte med det nedarvede, peker i den rigtige retning og følger sprogets utviklingslinje81 — og som så overlater alle andre konsekvenser til fremtiden.

«Volde forvirring i skolen»?

Ved al gi lov lii at skrive det som av sig selv fødes på vore læber! Ved at la skriften slippe, sin halvdanske lydbetegnelse og nærme sig vor egen norske tale — den samme tale som skolen all længe har strævd med al lære barnet i læsning —! Skulde det forvirre barna så svært, tro, om der blev nogenlunde overensstemmelse mellem læsning og skrivning? Om vor norske uttale i hovedsak blev gjennemført også i lydbetegnelsen? Nei, uoverensstemmelsen er det som volder forvirring; gjør det hver dag og stund, langt værre end de llesle av os har tanke om.

Og nu endelig «slygheten»!

Ja — « del stöter ögonen, s å s o m o fl a s a n n i 11 g a r händer», sier gamle Ihre, med sin sunde sans, all for 150 år siden11-.

Alle den slags argumenter tror jeg trygt vi kan

la ligge.

Men ulemper og vanskeligheter er der ved al ændre skrivebruken, og de er hverken få eller små, del er visst. Den

slegi som skal foreta amdringen, gjør virkelig et olier — ei offer av gamle vaner og synsmåter, av en skriftform den har levet sig ind i, og som derfor forekommer den harmonisk og god. Og til gjengjæld opnår denne slegt selv mest av vakling og usikkerhet. Særlig de 'ældre vil ret som del er studse27

og forarge sig, når de tar en ny bok i hånden og snubler over uvante ordbilleder og former, og læsningen vil gå både langsommere og mindre samlet. Størst blir dog del offer som kræves av vore lærere: Børnene bare vinder på forandringen; men lærerne lar en streng tid, ikke bare med al vænne sig av med det gamle de er opdradd i, og som de vel er sikrere inde i end nogen anden, og derfor mere fastgrodd til, men også med al lægge det nye metodisk lil rette og gjennemarbejde det lil pædagogisk klarhet og fasthet.

Men alle disse ulemper, og liere til, de repræsenterer dog bare en overgang, og selv om overgangstiden blev nokså plagsom, skulde det undre mig om nogen som virkelig har tænkt saken igjennem, skulde linde at del veide op tapet ved den nuværende tilstand. Vinder vor slegt selv litet, så opnår den des mere for dem som skal ta vor kappe op og fortsætte vort verk. Og de, «våra barn, det er ju framtiden, det år framåt-skridandet, det år den högre rätt som mänskligheten har framför individen3S». Og da lor man nok med Højs-gaard34 «i sønlig ærbødighed invitere de gamle, som vore fædre, lil at dømme patriotisk om denne sag, der sigter fornemmelig til efterkommernes fordel».

Bjørnson skrev en gang noget om Ivar Mortensons målblad: Sprogets rvtme besværer ham; det blir til sidst så tungt al han er ute og broiler. «Og så blir jeg efter hvert» — sier han36— «så elendig fattig i det; Mortenson bar gjort noget ved mig, så jeg ikke har min l'ulde åndsmagt. Akkurat som han kom ind i min lyse stue og lok ut vinduene og satte ind andre, nogen små, nogen i blyrammer, og med grøngult glas. Der påkommer mig efterhånden en bestemt følelse av kulde».28

Garborg har snudd beviset om38, pekt på al netop slik går det bygdemålenes barn når de skal ind i skriftsproget.

Men skulde denne skildring ikke også ha en særlig anvendelse på skolen mest, men ikke bare, folkeskolen— på skolen og vor lunge ufornuftige ortografi'.' Tro barna der ikke også har en fornemmelse av at være ute og brøite, av vinduer meel grønt glas, og av ytterlig uklarhet - hver gang de skal til med de mange stridende retskrivningsregler, med deres utal av undtagelser og. deres mangel på klare, laste prinsipper?

Eller hvad skal man si til dette: Først må skolen jo nu lære børnene at læse likefrem, efter vor danske skrivemåte, ganske slik som den er, med bløte konsonanter, stumme bokslaver, og alt — for så, snart efler, at begynde al lære dem av igjen med det som just møi-sommelig er indøvet, og i steden holde dem til at læse efler det sk. dannede talesprog», d. v. s. efter norsk uttale, med hårde konsonanter, ulen stumme bokstaver, osv.

Hvad skal en si til slikt? Fr der noget som volder forvirring i skolen», så er det vel den slags. Kan det være pædagogisk at holde fast på en skrivebruk som man indhamrer for straks igjen al avvænne fra? Har skolen så gode stunder? Og slemmer det med den logik, med den fornuftige sammenhæng i lærdommen, som skolen vel först og sidst har al gi hornene et indtryk av?

Kr ikke dette ei talende bevis på hvor nødvendig det er al omlægge vor retskrivning' i naturlig retning og sope ut det som er dødt av den, så vet jeg ikke hvad bevis er.2!)

Meil er det ikke også en temmelig sikker borgen for at del oller lærerne får at bringe under overgangs-liden, vil gi dem en stor og varig vinding, dem ikke mindre end børnene? Vil skape en tilstand med meget mindre av ufrugtbart og unødig arbeide, med et naturligere og nasjonalere præg, en tilstand som vil stolle og styrke både lærer og lærling i deres levende forhold lil morsmålet.

Jeg slutter mig for min del helt og fuldt til Lundell, når han samler sin utvikling av denne side av retskriv-ningsspørsmålet i følgende sætning88: «En forenkling av skrivebruken, som gjør den tilgjængelig f o r h v e r m a n d o g' k v i n d e s o ni h ar b r u k t fol k e-skolens undervisning ordentlig, er en nødvendighet for samfundets sunde utvikling».

Det er først og fremst skolens og den store almen lie I s trang — den som ikke har artium eller andre eksamener

bak sig —- som begrunder en reform i vor retskrivning.

VIII.

Men med det sidste eksempel er vi kommet ind på et andet hensyn, ei hensyn som ikke kjendes i Sverige eller Danmark, som stiller o s både værre og vanskeligere.

Ti hos os gjælder det ikke bare forenkling, del gjælder fornorskning av vor skrift.

Vort skriftsprog er som bekjendt efter sin oprindelse ikke norsk, men dansk, og i Danmark har det like lil henimot midten av dette århundred sold sin regel og sin rettesnor. Begyndelsen lil dets frigjørelse ligger rigtignok mer end hundred år længer tilbake; men først nu30

fra førti-årene kan vi så smått lale om et eget norsk-dansk skriftsprog.

Vi har ikke bare at kjæmpe med den almindelige lids-avstand mellem levende tale og død skrift. Hos os er der en væ s e n s f o r sk j e 1 mellem talesprog og skriftsprog, en nasjonal forskjel. Den vanlige kløft mellem fremadskridende sprog og stillestående skrift, den blir hos os et gapende svelg, slik som to forskjellige lydsystemer og bøiningssystemer, to ordforråd og to ordføiningsmåter - tørner sammen: vor tales n o r s k h e l og v o r s k r i f t s d a n s k h e t.

Slik optræder kløften ikke, det jeg vet, hos andre folk. Svensk og dansk bokmål er svensk og dansk, både i bygning og betegnelse — selv om det er forældet svensk eller dansk. Norsk bokmål er alene om at være ikke-norsk, være halvdansk, i sin lydbetegnelse —• og som følge derav også i adskillig mere.

11 er . er ikke bare den sedvanlige motsætning mellem skriftens stilstand og talesprogets fremgang. Hos os skyter talen for en væsentlig del op fra røtter som er skriftsproget fremmede; og som det ikke kan betegne.

Men da er skriftformen undergravet. Da har den gjort sin gjerning og har tapt sin ret, hvis den ikke vil skyte ham og fornye sig.

Man har rigtignok prøvd at slippe, prøvd al tjene to herrer: la sin norsk vælde frem i tale, men i skrift holde fast på det tilvante danske sprogpræg. Men forsøket glap, og måtte glippe. Den navlestreng som før bandt vort sprog til Danmark, var all avskåret. Tradisjonen én gang for alle brutt. Og l'ra samme øieblik var vort skriftsprog henvist til Norge, og til Norge a 1 e n e. N u søker det sin næring først og fremst i31

byernes talesprog, dernæst i vore bygdemål. Norske ord, betydninger og vendinger, norsk ordføining og norske beininger — strømmet, og strømmer mer og mer ind i skriften. Den nasjonale sprogutvikling går stryk i stryk, og er ikke langt fra at suge skriftsproget helt med.

Kun skriftsprogets y 11 e r s i d e, b o k s t a v f o r m e n er endnu ikke rigtig grepet av strømdraget, ligger endnu og driver i bakevjen, snart ute i kanten av suget, snart midt i evjeøiet. At sprogets kjerne holder på at forvandle sig, viser sig nok også på skallet, men hittil bare som tætte llekker — skjønt rigtignok det hele for hver dag som går, blir mere tyndslitt og hullet.

Men denne konservatisme i bokstavene, med sine bløte konsonanter, sin fremmede vokalbetegnelse, og lignende, den sinker ikke bare skriftsprogets vekst i norskhet; den gjør veksten ujævn og usikker. Den virker som en syre, så hele sprogoverllaten bobler som i halv opløsning.

Ilde er det for litteraturen. Værre for skolen. Værst for børnene. En retskrivning så fremmedartet og ufornuftig, som kommer til dem med skolens autoritets-stempel, den gjør hvad den kan for al kvæle den 1 e v e n de s p r o g f ø 1 e 1 s e li o s de ni —:

«Du kan sie rope, men du må skrive råbe. Skal du skrive, må det liete bog, bold, svøbe, tab, heste, eder, dragen, bliver og blevet — ikke bok, balt, svepe, tap, hester, dere, dradd, blir og btit.»

Jeg skal ikke fæste mig ved at De ikke kan gi nogen fornuftig grund lil svar på barnets hvorfor (det lar sig ikke gi). Meil jeg spør: Hvad vil det si, slik al dræpe instinktet hos de unge?

Det vil ikke bare si al gjøre del umulig for dem nogen gang al komme til al uttrykke sig frit og naturligpa vori mill, mundtlig eller skriftlig'; ikke bare at gjøre dem knotende og tilgjorte, eller ubehjælpelige — ei evig knot, eller en evig usikkerhet. Dét vil si at gjøre vor sproglige gjæringstilstand permanent, vil det; det vil si al beta både denne og den næste slegt midlerne lil at slippe ut av uføret.

Men del vil også si al foretrække en revolusjon fremfor en reform. Hører man da ikke hvor det knaker i alle sprogets sammenføininger, ser hvordan der må spjelkes og surres både her og der?

Sprogutviklingen kan sinkes, men den kan ikke stanses. Bygger man dam og mur for den, så samler den kræ fl er, koker og syder, til den en vakker dag er stærk nok lil at sprænge alt som stænger. Men da kommer den med flommens herjende magt, med gruslag over eng og aker.

Slik som forholdene nu er, volder det gapende svelg mellem uttale og skriveform lignende vanskeligheter i vore b y skol e r som i landsskol e 11 — med den forskjel rigtignok, al byskolen i langt mindre grad behøver al lære uttalen. Men at også det som falder på byskolens part, gir ei urimelig lids- og kraftspilde, det er meningerne vel ikke så særdeles dell 0111.

Og nu folkeskolen hvis børn ikke er opvokset i det dannede talesprog30. '

Vet man al av Norges mellem 350 og 360,000 skolepligtige horn sogner omtrent 330,000 til folkeskolen?

95 prosent!

Vet man at av folkeskolens 330,000 falder mer end de -21)0,000 på 1 a n d s b y g d e n ? Det vil si: På distrikter som har bygdemål til morsmål. Som i sin knappe skoletid skal prøve al tilegne sig både vor dannede lale, i sin læsning, og vor gammeldagse danske skrivebruk isin skrivning — mens (le selv bruker en tredje sprogform !

Vet man at by-folkeskolens 70,000 også, næsten uten undtagelse, har et folkemål til talemål, en bvdia-lekt eller en bygdedialekt? Bare at dette talemål som regel ikke står så langt fra dannet bysprog som lands-børnenes, men lil gjengjæld rigtignok er adskillig mere usikkert og holdningsløst.

Har man nogen gang gjort sig klart hvad dette indebærer?

Har man tænkt på hvad del vil si al folkemålenes børn skal prøve al lære, at et hode og en rode skrives hoved og rode, mens verbet rode skal lanses rote og ller-tallel g ode uttales goe? At radde og nådde, snedde og skedde, brydde og sydde skal skrives rådede og nåede, sneede og skete eller skede, brydde og syede, — og at gjødde snart skal bokstaveres gjødede, snart gjøede? At ord som i uttalen har én stavelse med utlyd på -a, i skrift får følgende otte former: sta (en sta best), bad (jeg ba), gav (jeg ga), tag (imperativ), at lade (la), at have (ha), al tage (ta), sagde (sa)? Eller at ord med enstavelses lydform på -e, skrives på ialfald seks måter: sne, kna-, jeg gled (gle), jeg blev (ble), at bede (be), at klæde (kle)? Eller al ord med énstavelses lydform på -i, skrives på mindst syv vis: ski, vid (adj.), sig (imperativ), bliv (imperativ), at stride (stri), at sige (si), at give (gi)? — Eller hvordan må det gå slike børn når de i boken møter samme bokstaver i samme stilling, som l', eks. en glæde, ei sæde, at klæde, at græde, og ut herav skal læse — på ei mål de ikke er l'ødl i — så forskjellige former som glede, sele, kle eller klæ, gråte? Eller når de finder sage, bage, lage, og skal læse sage, bake, ta? Eller tyde, bryde, byde, og skal læse tyde, bryte,

i! — Moe: Retskrivning.34

bi]-> Eller som: jeg bad, ei bad, ei fad, jeg' sad, en lad (raggelad, hoselad) — og ul av denne betegnelse skal læse lydene ha, bad, fat, salt eller sat, ladd?

Blir her ikke nok av blyruter og av grønt glas? Nok av usikkerhet både i læsning og skrivning, nok av knot og formblanding, av vaklende sprogfølelse, av hjælpeløshet og forvirring.

Prøv i denne opregning bare at sætte ind hårde konsonanter og de forkortelser som all er gjængse hos mange av vore forfattere, og De vil se at to tredjeparter av forvirringen er skallet av veien10!

Det skulde da ikke være så vanskelig at indse at forholdene har vendt sig — l'ra den tid da folkeskolens barn bare

hadde én sprogform al lære både for læsning og skrivning, da de lik læse likefrem efter bokstaven råbe, sagde, laget, give, bager (ikke rope, sa, ialt, gi, baker), og da, vel at merke, den store' mængde endnu i betydelig utsira' kn ing levde utenfor det offentlige liv. Nu vedkjender folkeskolen sig ikke længer den bokslive læsning, den har for længst tat del dannede talemål lil læsesprog. N u har demokratiets tanke gjennemtrængt og omformet vore samfundsorganer; hver selvhjulpen mand har den samme indflydelse på kommunens og statens interesser. Nu, i den almindelige stemmerets dager, at holde fast på den tungvinte skriveform vi har lånt fra Danmark, det er at la veien lil oplysning og moden deltagelse i det offentlige liv gå over ur og ulænde, gjöre den tung og trættende for alle, men tyngst og værst, næsten ufremkommelig, for det store store flertal, for de 9 5 prosent — som har samme samfundsret og samme samfundspligt som de 5 prosent, og som med sil forskjellige talemål bare har halvparten av det lille mindretals skoletid.Er ikke delle at lægge stener på kulturens skinne-gang? At utsætte den jævne samfundsutvikling for uberegnelige svingninger?

Det er slik imot vort sprogs vekst og utviklingslinje; det strider mot de elementæreste skolehensyn; del svækker vore børns sprogfølelse; del sinker og tynger vor folkeoplysning i en grad som vistnok få gjør sig klart.

IX.

Hvorfor så verne og verge det, hvorfor dyrke det?

Bare fordi det nu en gang er så? Fordi vi som li a r lært kunstgrepene, ikke plages av kunstighelen, ikke ser vanskeligheten og farerne?

End den store mængde da? Og de små? De ufødte •sleglers række — de som får det endda værre, fordi sprogets vekst daglig skaper nye ulikheter, nye motsigelser mellem tale og skrift?

Sprogmænd og skolemænd gjorde en bedre gjerning ved al forklare almenheten dette og vise den hvor bydende nødvendig en reform her er, end ved al styrke den i motstand og tankeløs stædigbet og hjælpe den i at rope på utsættelse.

Eller er det «brudd i den historiske sammenhæng» man er ræd for?

Det kan kanske ta sig slik ut for de gamle, som har sin rot i ei virkelig forhold til den danske tradisjon, eller for folk som lever i skarpt avgrænsede kredse, eller mellem sil studerværelses bokhylder.

Men er det så?

Er ikke forholdet tvertimot det, at nu står vi omtrent fast, alle vi dannede også?Med den sterke sproglige og litterære utvikling som er foregåt i vort land, og navnlig med gjennembruddet av (lel norske element i skriftsproget, er der for hver stund blil større og større vakling i vor skrivebruk, flere og liere ord har fåt dobbelt bøining og dobbelte eller llerfoldige skriftbilleder. Den nytte som den nedarvede orlograli kunde gjøre, er all nu på det føleligste mindsket, selv for os, og værre og værre blir det fradag lil dag — vi står jo midt oppe i bevægelsen, og strømmen blir bare sterkere. Den hvis læsning væsentlig er videnskabelige verker, eller handelskorre-spondanee og avis'er, vil forholdsvis litet merke hertil. Adskillig mere vil man se hvis man bare tar vor avislitteratur under ell. Og den som kjender og følger vor skjønlilteratur, eller har hat anledning lil fra forskjelligartede kredse al få ei indblik i den private skrivebruks mangfoldighet, han vil vite al vor «retskrivning» er som en kamæleon i brogetliet og skiftning.

For bare al la vor nyere litteratur fra Bjørnson og Ibsen av, og kun nogen enkelte forhold lil eksempel41:

Små forbokstaver ved siden av store. Verber uten llerlalsformer og verber med. Norsk substantivbøining på r og dansk på e (kvister og kvisle). Norsk verbalbøining som jeg nådde eller nåde ved siden av nåede, nåed eller nåel; nådd eller nåd ved siden av nået og nåt; jul ved siden av fået; jeg kastede, jeg kasted, jeg kastet; hestene var skoede, var skoet, var skod, skodd. De er blevne slåede, er blevne stået; bleven slåede, bleven slået, bleven slåt; blevet slaede, slået, slåt; Mit eller biet slået, stål. Hårde konsonanter ved siden av bløle: peke og lete ved siden av pege, lede; gjøk og gok ved siden av g jog og gog. Stundom også bløle konsonanter i særnorske ord: al lige, rgbe ved siden av like, rype. Dobbelt konso-37

naut efter kort betonet stavelse: slått, egg, rædd, eller enkelt konsonant: slåt, eg, ræd fel ord som fonn kan jo f. eks. ha følgende former: fonn, fond, fon, fånn, fan, fane). Nogen eller noen og non ved siden av nogle. Forkortede former ved siden av fulde: fader, faer og far; lage, tae og la; taget og tat; blevet, biet og bl il; giner, gier og gir; dragen, draget, drad og dradd — og slik videre uten ende.

Og del er ikke bare når vi tar den nyere litteratur samlet, at vi får et så broget billede. Mangfoldige av disse og av andre vaklinger optræder hos én og samme forfatter, ja i én og samme bok, stundom på én og samme side.

Å nei, noget brudd er der så visst ingen fare for. 1) er lede r h u 11 d r eder og tusene r a v k a naie r over fra det gamle til det nye, likeså vel i litteraturen som i den private skrivebruk.

Ti den ting at nordmænd -— slik i strid med sin norske lale — bruker dansk bøining og dansk lyd betegnelse når de skriver, den er så upraktisk og naturstridig at den ret og slet ikke 1 a r sig overholde. Hvert øieblik brytes regelen, bevisst eller ubevisst, av hver eneste én av os.

I ældre tid undgik man mest mulig i skrift at nytte særnorske ord, eller ord og former med avstikkende norsk lyddragt. Man valgte det ord som d a 11 s k e r 11 e brukte til at belegne begrebet: dreng for gul, knos for unggut, stald eller kostald for fjøs, lo for låve, so for sugge eller purke. Eller man valgte den tilsvarende danske fonn av samme lællesord: fyrr for furu, multebær for moller, lød for let eller lett (farve), krage for kråke, lælle for talg, røn for rogn, en mede for en mei, fjende for fiende, klimper (i grøt) for klepper. Eller — hvis man ikke straks fandt noget tilsvarende ord i dansk,sii avklædte man den norske glose dens lyddragt og gav den en dansk i steden: staur blev lil stor (på dansk «staver»), staup til slol> eller støp (dansk «stob»), en bråte lil en brude, at måke lil måge (dansk «muge»), not-nøler lil nod, onn eller ånn lil ånd, buskap lil boskab, osv.

Del vil si: man forsøkte på den ene eller den anden vis al opretholde det danske skriftprinsip.

Men da den norske vårflom kom, og hjemlig ord-føining og hjemlige ord og bøininger for alvor brøl sig ind i litteraturen, da begyndte det gamle prinsip al svigte og slå revner — først bare her og der, siden stadig på liere punkter, lil revnerne nu må regnes i hundreder og tusener. Man k u 11 d e simpelt hen ikke gi dansk dragt til slike ord som sivler, skaut, rakefisk, floke, hauke, myrsnipe (dansk «holtsneppe»), sup, skåk-skjæker, rante, røite, kneike, osv. Og med disse fulgte så snart del store gros av andre særnorske ord.

M e 11 h e r m e d h a d d e vort s k rift s p r o g f å t to p r i n s i p p e r f o r s i 11 skri v e b r 11 k: 11 o r s k lydbetegnelse for sær norske ord, og dansk lvdbeleg-nelse for «fællesordene», for de ord som både er danske og norske.

Prinsippet var blit dualis 111 e.

Men hvem kunde klare en slik dobbelthet?

Publikum ikke. Forfatterne heller ikke.

For al kunne skrive, måtte man jo 1111 vite hvilke ord var fællesord, og hvilke særlig norske. Det vil si: man måtte silte inde med ei kjendskap lil sprogbruken i Danmark og i Norge, både før og nu, som knapt nogen av os er i besiddelse av.

Av denne grund og som følge av sin sprogfølelses trang — for det er nu en gang så al vor naturligesprogfølelse peker mol del norske, som magnetnålen mot nord — av begge grunde gik snart både forfattere og andre et skridt videre, og indførte sin norske uttale i skrift også l'or en bel del av de ord og former som er fælles l'or norsk og dansk.

Så godt som alle vore yngre forfattere, og de Heste av de ældre med, står lier sammen. Der er bare en tre-lire som mere nærmer sig den gjængse danske skrivemåte — dels fordi de stammer fra den sydvestlige kystrand med dens bløte uttale, dels på grund av særlige forbindelser med Danmark eller av hensyn lil sil danske publikum. Ellers står alle andre sammen. Rigtignok ikke likt eller likelig indbyrdes; heller ikke nogen eneste av dem konsekvent i forhold lil sig selv. All sprett, ujævnt, og uregelmæssig. Den ene foretrækker særlig én side av den norske

lydform, den næste en anden; den ene føler slørsl trang lil hårde konsonanter, den anden lil dobbeltkonsonant, den tredje til norske bøjningsformer eller lil forkortelser, den fjerde blander litt av all sammen lil ell bryg. Og hos én og samme forfatter bølger skrivebruken, ofte fra bok til bok; snart drar han foten lill tilbake, snart llytter han den et halvt steg fremi2.

Men slori set går forskyvningen i skriftbetegnelse fremad. Hver bølge suges nok delvis tilbake av attersuget; men det er f remslaget som er det seirende — alterslagel fra den foregående bølge øker bare tyngden i næste rvg.

Og denne sjøgang har allerede ført dertil, at d e bløte konsonanter s, <1 e d a 11 s k e b 0 i 11 i 11 g e r s og de 1' o r æ 1 d e d e o r d f o r 111 e r s regel er brutt. Både forfatterne og vi andre skriver snart det ene, snart del andet; vi k a 11 ikke skrive det gamle længer, og får40

ikke lov lil at skrive det nye fuldt ut; skriver snart under indflydelse av talens lydbilleder, snart under indflydelse av den gamle skrivebruks synsbilleder.

Dualismen er blit til god tykke.

R e g e 11 ø s h e t e n er snart r e g e 1.

X.

Noget valg e r der ikke længer. Uttalen av vort skriftsprog er avgjort norsk, til trods for bokstavene. Tilbake til dansk uttale kan ingen tænke den vil gå. Er der da noget andet at gjøre end at åpne dørene også for den norske lyd fonn, og la skriftens halvdanske bokstavering vige plads for en norsk, for en skriveform som svarer lil vor tale, eller ialfald ikke punkt for punkt strider mot den?

Likesom vort talesprog alt for lang tid siden begyndte at fornye ordføining, former og ordforråd i skriftsproget, således må det også fornye retskrivningen og bestemme bok s ta v for men. Mellem disse to sider er der en dyp indre sammenhæng.

Eller er del ikke næsten regel hos os at bøker og skrift fører et sprog som nok kan glide let fra pennen, men som intet menneske taler, som det er uråd at få lagt til rette på sin tunge? At en mand «taler som en bok», er ingen ros. La os snu det om: la boken tale som et menneske! «Hvad örat hör, bör oek ögat se»13.

Men papirstilen lar man ikke væk, før papir-malet kommer væk. Skal en naturlig hjemlig stil trænge gjennem hos os, da må der l'ørsl bli enhet og klarhet i vor unaturlige, forvirrende lydbetegnelse: som vor lyd er norsk, må vor betegnelse bli norsk. Så længe veien går over vor gamle skrivebruks puksien,41

koster (lel ikke bare en meningsløs moie at vinde frem til et naturlig uttrykssæt. Det blir også de aller færreste som når frem. De formelle vanskeligheter hænger sig som klamper om foten på de llesle. Og med klamp og hoppehelde på er det ikke lel at gå naturlig. Der er en sterk vekselvirkning mellem naturlig slil og naturlig lyd betegnelse.

Man kan bruke selv en dårlig retskrivning, bare den er fast. Det er med den som med dårlig luft: der linds folk som vænner sig til det. Men er retskrivningen hjælpeløst vaklende og splidagtig med sig selv, strider den i tusen punkter mot sit eget grundprinsip, i lusen andre mot vort sprogs ånd og retning, da eiden ikke længer nogen retskrivning. Da er den forvirring. Anarki. lil anarki som vi må ut av snarest mulig — også fordi det frister os til sprog-s v n d, frister de fleste av os over evne.

Ved at v e 111 e, ved al opsætte med at ta de første skridt hertil, opnår man ingenting andet end al øke ofrene og gjøre vanskeligheten ved gjennemførelsen endda større. Usikkerheten brer sig, og svelget vider sig fra dag til dag. «Den jævne skridtvise gang» — sier professor Tegner41 — «som så mange er tilbøilige til at sælle sin lit lil, den er på retskrivnings-området ganske det samme som stilstand». «Erkjender man at en reform en gang må og bør ske, så bør man i dette fald også erkjende at den heller bør ske 1111 end i fremtiden, heller idag end imorgen45».

Skulde der være en eller anden som gik omkring med ei stille håb 0111 at man kanske kunde knipe sig fra del

hele ved at vente, da tar han feil. Han glemmer42

— blandt meget andet — at kravet er et nasjonalitets-krav. At det gjælder en fri og frelst hjemlig sprogfølelse, uten misvisning og feil-losning fra en fremmet skriftbetegnelse, som ikke længer eier livets ret, og hare støtter sig lil papirets. Vort sprogs uomtvistelige krav på rådighet over s i n skriveform — som dansk og svensk og alle andre mål har det over sin.

N o r s k s k rift f o r m l'o r norsk lale — er ikke del ei naturlig krav?

Og dertil den eneste vei lil fyldig og fri folkedannelse i Norge.

Det krav blir aldrig opgit. Det er kravet på at få være sig selv, på at få nytte sin evne og sin eiendommelighet fuldt ut.

Del første og nærmeste for alle folk. Og for v o r l l'olk i så meget høiere grad som det vil si del samme som al vokse sig sammen lil sproglig enhet, år-ring ved år-ring. Først da kan oplysningens sevjeløp bli rikt og raskt helt ut til ytterste kvist, (iis der opgave som ligger os nærmere? Men glem da ikke al der linds noget som heter langsynthet. Som — efler hvad en vismand har sagt ikke så meget består i al man ser langt, som deri al man ser dårlig på nært hold.

La os ikke være langsynte, la os ha oiel åpent for de nærmeste krav!

H a r vi det — sætter vi norskheten ind som grund-prinsip i vor skrift, likesom den er det i vor tale,

da har vi stukket ut en bred almandvei for folkets fremgang mot kultur og dannelse,

da har vi tat det første store steg henimot en mål-form som én gang kan samle vort land, med rum for43

all norsk, l'or by som for bygd, mot ei mai som med rette kan kaldes «riksmål», med rette «landsmål» — fordi det er Norges lands, Norges rikes mål.

Skulde vi så ikke kunne «invitere de gamle, som vore fædre, lil at dømme patriotisk» om denne sak? Skulde vi ikke ha ret lil at tro på tilslutning av liere og liere, også av dem som er for gamle lil selv at indøve en ny skrivebruk — som «er unge i teori, 0111 de ikke kan være del i praksis»4li? Kunne håbe at få opleve samme syn som da den gamle navnkundige Ihre i forrige århundred rådet sine landsmænd til at anta en ny skrivebruk, «oansedt jag sjelf blifver vid en gammal vana, den jag vål rättade, om der låge mer makt oppå, och jag ej fruktade att ovetandes ofta lorse mig emot den regla jag vill lemna» 17 -—?

Der er noget som heter moralsk sløjte; og den er ofte ikke den ringeste.Anmerkninger.

1 A'. Jtovsing, Retskrivnings-Sporgsmaalet, Kbh. 1871, s. 4(i.

2 /•:. Jessen i Tidsskr. for Philologi og Pædagogik, V (1864), s. 205: A'. Knudsen, Haandbog i dansk-norsk Sproglære, 1856, s. 168: A'. Knudsen, Nogle språk- og skolespørsmål, 1869, især s. 33 ff. Jfr. Hjalmar Falk og Alf Torp, Dansk-Norskens svntax, 1899, s. 13 f.; Verner Dahlerup, Det danske Sprogs Historie, 1896, s. 33 og 62.

" Henrilc Gei ner, Det danske Sproeks Skriffverietighed, 1678, s. 93 11'.:. samme forfatters lit kort Begrib paa det beste oe zjrligste Danske Sproeks Lyst oe Artighed, 1690, s. 49.

* Højsgaard, Tres faciunt collegium .... Om nogle Stykker i den Danske Orthographie. Af en Dansk Patriot. Förste Prove, 1743, s. 16.

5 Sammesteds s. 20: «aldrig nogen, enten Lærd eller ulærd, ey engang en Præst paa sin Prædike-Stocl, siger de elske, i Steden lbr de elsker, uden det skal være rart og underligt, endskjønt nogle faa skriver saaledes: og om nogen af dem taler i det Fald, som de skriver, da lader det kierlingagtigt for andre.»

" De store bokstaver blev den gang betragtet som en slags typografisk prvd, omtrent som initialer eller friser; det var ikke forfatterens, men boktrykkernes sak at stelle dermed. Overhoved hadde sættere og korrektorer i ældre tid en meget betydelig magt i retskrivnings-anliggender. Den retskrivning som nu gar under Holbergs navn, er lians

boktrykkeres, og i adskillige stykker en væsentlig anden end hans egen. Alt hvad der er bevaret av breve og manuskripter fra Holbergs egen hånd viser4«

således — foruten en omtrent gjennemført bruk av dobbeltkonsonant i utlyd efter kort betonet vokal — at han kun ytterst sjelden anvendte store bokstaver, undtagen i egennavne, titler og ofte fremmetord (se avtrvk eller faksimile hos L. Daae i Hist. Tidsskr. II, 1872; Dahlerup og Verner i Dania IV, s. 1 11'. og s. 96; Chr. Bruun, Holbergs Epistler V, 1875, s. 302 IT. og 351. Jfr. Dahlerup, Del danske Sprogs Historie, s. 68). Liebenbergs fremstilling i hans Betænkning over den holbergske Orthographi, Ivhb. 1845, er i liere henseender skjæv og misvisende, fordi han går ut fra den underlige tro at Holberg hadde to ortografier, én i brevveksling og til privatbruk, og én nar han trådte frem for offentligheten (jfr. Julius Mar/ensen, Holbergs Komedier 1. 1897, s. 253). Hoberg, Dep danske retskrivnings historie, 1895, og Vodskov, Dr. li. Jessens «Forsmædelige Skandales, 1890 (s. 9-1 og 86) savner kjendskap til Holbergs egen retskrivning. Like for sin død synes Holberg ellers at ha hoiet sig for den sterke tendens i retning av store bokstaver som fra nu av gjorde sig gjældende hos samtiden (Mindre poetiske Skrifter, udg. af l'". Liebenberg, 1866, s. 441).

X. M. Petersen, Samlede Afhandlinger, III, s. 376; Viggo Såby i Dania, VII (1900), s. 4 f. 1 det 16. og 17. århundredes bibelutgaver lindes den samme «loierlige og springske» blanding av store og sma begyndelsesbogstaver som i andre samtidige skrifter. Men fra begyndelsen av det 18. årh., da bibelen förste gang utkom pa vaisenhusets forlag, blev alle autoriserede utgaver trykt med små bokstaver, like til utgaven fra 1819. hvor det gamle testamente er sat med s m a bokstaver, det nye testamente derimot. som netop hadde gjennemgåt en revisjon, med store. Bidrag lil de store bokstavers historie i Danmark i forr. årh. findes, bl. a. st. hos Højsgaanl, Aeeentuered og Haisonnered Grammatiea, 1747, s. 128 f. og 112; samme forfatters Goneordia res parvie crescunt, 1743, s. 26; Rask, Dansk Betskrivningslære, s. 127 f.; .V. M. Petersen, Saml. Afhandl., III. s. 382; osv. Forst i Lobet af det 18. Aarhundredes sidste Halvdel blev bruken av store begyndelsesbokstaver -saa at sige eneraadende» i litteraturen cDahlerup, Det danske Sprogs Hist.. 1896, s. 90).

* Svenska Akademiens Handlingar, I (1801), s. 213 ff.

C. G. af Leopold. Anfort efter Adolf Noreen i Ny s tavaren, I (1886), s. 12. Leopolds fortælling er trykt i Samlaren for 1880, s. 67.47

10 Holbergs «Orthographiske Anmerkninger» (fra 1726) i hans Mindre poetiske Skrifter (utg. av Liebenberg 1866), s. 27».

11 Se «Klage, indgiven af den gamle Bogstav C paa Rigsdagen udi Regensburg», i Bruuns utg. av. Holbergs Epistler, III, ep. 250: «— — Jeg paastaaer, at min Contra-Part den Bogstav K maa betale Processens Omkostning, og at den saaledes til Straf fremdeeles maa indskrænkes, at den midt udi et Ord ikke maa lade sig indfinde uden under min Anførsel; saa at i Steden folet dobbelt kk, som adskillige Skribentere have begyndt at betiene sig af, stedse maa bruges c/c,» osv. Jfr. Genier, Skritt'verictighed, s. 38, som i fuldt alvor sier: «Haffver G liafft sit Borgerskab saalenge hos os, da bor det oe med all rette haffve sit Forsvar hos os. elTterdi det indtet haffvcr begaaed, hvormed det sin Borgerlige Bett kunde forspilde». Gerner er i det hele en stor ven av «bogstaffvernis offvertlodighed, hvilket er en herlighed»; at ville fjerne de overflødige fra vort alfabet er ikke andet end «een modvillig Egensindighed» (s. 60).

12 E. v. d. Recke, Store og smaa Bogstaver, Kbh. 1888, s. 32. — Langt urimeligere end Recke's ofte sokte argumentasjon er hår-kloverierne i Th. Schecliinds skrift «Om dansk Retskrivning med særligt Hensyn til de ministerielle Retskrivningsregler af 1888—89». 1, Kbh. 1892. — De bedste gjendrivelser av den tankegang som ligger til grund for begge skrifter, er Karl Verners og Viggo Sâbgs avhandlinger om «Store og små bogstaver» i 1) a n i a IV, s. 82 fl', og VII, s. 1 ff.; også Vodskov, I)r. E. Jessens «Forsmædelige Skandale», 1890, s. 7(i ff. har mange gode bemerkninger.

13 Finemann, Svensk spraklära, 1858. Anfort av Hazelius, Om svensk rättstafning, II, s. 190.

14 Abrahamson hos .V. .1/. Petersen, Bidrag til den danske Literaturs Historie, 2den Udg., V, 2, s. 142. s

Retskrivningen skulde altså give Ordene Fylde og embonpoint», lægger Petersen til. Også i Tyskland har denne æstetiske følelse fundet uttryk, således allerede hos Adelung, som mener at ordene ellers «ein zu dürres Aussehen liaben wflrden» (W. Willmanns, Die Orthographie in den Schulen Deutschlands, 1887, s. 105).

15 Orthographiske Anmerkninger, 1720 (i Mindre poetiske Skrifter, 1866, s. 269).

1,1 Denne utvikling om skriften stemmer i det væsentlige med, og støtter sig til dels til de fremstillinger som findes i II. Paul Principien der sprachgeschiehte, 2. Autl., 1886, kap. XXI.«Sprache und sclirift»; i samme forfatters Zur orthographischen Fråge, 1880, s. 4 11'., især s. 12; i ./. .4. Umt/ell, Om rättstafnings-fragan, 1886, s. 45 ff. og 74 ff, og-i 11. S. Vodskov, Dr. E. Jessens «Forsmædelige Skandale -, Kbh. 1890, pa flere steder, især s. 17 ff. Jfr, Hjalmar Falk, Reform af retskrivningen, 1899, s. 4 f. og lAiiulclls foredrag pä Sjunde Nordiska Skolmötet i Stockholm 1895», 1, s. 34(5 f.

17 «Orthographiske Anmerkninger . 1726 (Mindre poetiske Skrifter 1866, s. 263).

1!1 Lundell, Om rättstafningsfrågan, s. 77; samme forfatters foredrag pa Nord. Skolmötet i Stlilm. 1895, I, s. 333 f; Paul, Zur orthogr. Fråge, s. 28; Vodskov, s. 14; Adolf Noréens fortræffelige Rätt-skrifningens grunder, 1892; osv. Jfr. Karl Verner i Dania IV (1897) s. 84—6, og Lundell.s- drastiske sammenligninger i hans foredrag på Nord. Skolmötet 1895, 1, s. 344 f. Adolf Xoréen i Nyst a var en, I (1886), s. 15. Noreen fortsætter umiddelbart således: Men de som icke kunna stafva, och med var nuvarande ortografi, aldrig kunna komma at stafva «riktigt» — och dessa äro det vida öfvervägande flertalet af vårt lands befolkning — det fir tor de ra s skull reformen skall ske.»

20 Hojsi/aards «Tres faciunt collegium. Nogle Stykker i den Danske Orthographie. Förste Prove», 1743, s. 17.

21 Højsijaards «Concordia res parvæ crescunt, eller Anden Prove af Dansk Orthographie», 1743, s. 23 f.

"'- Sammenlign Gollscheds angrep på dem som i hans dage (han dode 1766) «prøver at gjore skrivningen lettere for os, eller rettere sagt for po bel en, ved at skaffe væk alt som kan volde vanskeligheter» (anført av Otto Hoppe i Ny stavar en, I, s. 102).

23 Om rättstafningsfrågan, 1886, s. 89, og samme forfatters «Olika standpunkter» i (Letterst.) Nordisk Tidskrift 1887, s. 292.

"4 F.. Teynår, Natur och onatur i fråga om svensk rfittstavning, 1886. Tegner har senere begrænset sin uttalelse (i Ny stava r en, 1, s. 60): det er det heles interesse man må ha for oie, de dannedes så vel som de udannedes, de ældres så vel som de yngres.

26 «Olika ståndpunkter», Nord. Tidskr. 1887, s. 293.

20 «Olika ståndpunkter», s. 292; jfr. 289. Orthographia Danica, 1678, s. 108.

20 Lundell, Om rättstafningsfrågan, s. 89 f. Noreen kalder den tilvante retskrivning «dannelscsfilisternes adelsmerke». Jl'r. Lundella49

foredrag P« Xol'(l- Skolmötet 1895, I. s. 341 f. Se også .4. Gamborgs interessante førlælling fra sine skoleår i forrige århundred (Krii/cr. Småting om den nydanske Retskrivning. 1831, s. 122 fl'.): Da jeg var kommen til Latinskolen her i Uven Roskilde , herte jeg ikke enten Dansk eller Retskrivning. Nar jeg imidlertid imellemstunder havde skrevet min Kader til. fik jeg i hans påfølgende Brev Irettesættelse, nar Noget i mine var urigtigt skrevet. Jeg erindra' saledes, at han engang skrev til mig «en Stud ér t I) o i' i k k e skri v e s o m en l' s t u d é r t .

" .Hr. Lundell, Om rättstafningsfragan, s. 54; Seliagerslröm i N y-stavaren. 1 (188(5\ s. 11(5 IV. og 14:i !': Vodskov, s. 73. Smlgn. I.undells utredninger for ile svenske skolers vedkommende i hans foredrag på Nord. Skolmötet 1895, I, s. 33(5 li'. Og for resten næsten i hvert andet skrift om retskrivnings-stridigheter.

30 Natur oeh »natur. s. 142. Og Højsgaard taler Tres faeiunt eol-legium. s. 24 om Argumenter, der kommer kryhende krumme og Lend-Hrudne. paa Krykker, Klapper og l'ile-lieen-.

31 l.gllken s ocli 11 'il///'. Svenska språkets Ijudlära oeh beteeknings-lära, 1885, s, 95.

32 Jolian Ihre. Utkast till Köreläsningar öl'wer Swenska Språket. 1751, s. 4(5.

33 Teynér, Natur oeh »natur, s. 11.

34 Coneoi'dia res parvæ ereseunt, 1743, s. 24 f.

35 Bjørnson, Til dem som forkynner eller lærer i det norske mai, 1887, s. S l'.

3,1 Garborg, Norsk eller Dansk-norsk? 1888, s. (i.

" Ved enkelte norske skoler har man forsokt at undgå vanskeligheten herved, ved at bruke en slags lydtegn under den förste undervisning: se Anrsberetning for Aars og Voss's skole 1894—95, s. 14 l'. — Också i Sverige skildres den hyrde den nuværende retskrivning pålægger skolen, som næsten uutholdelig; se l', eks. Hazelius, 1. S. 48 li': Lundell, Om rättstafningsfrågan, s. 85 IV; hans foredrag pa Nord! Skolmötet 1895, 1. 33(5 li'; osv.

88 Om rättstafningsfrågan. s. 91, — Allerede i 1850 pekte Knud Knudsen på den store hindring som vor retskrivning hegger i veien for kulturens utbredelse til den store mængde (Langes Tidsskrift IV, 2(51).

»t' I følge Norges offieielle statistik, 3dje række. nr. 334. Reretning om skolevæsenets tilstand i kongeriget Norge i 189(5» sokte følgende antal horn I — Moe: Holskrivning.50

A. folkeskolen

:i) i landdistrikterne.......... 255 433

b) i 1)verne.............. (i!) -Mili

----324 899

15. kom mn naie og priv. skoler uten

eksamensret 3 707

C. offentlige hoi ere almenskoler, k o m m il n a 1 e m i d d e 1 s k o ler s a ni t]> r i v a t s k o I e r ni e il e k s a m e n s r e t

» a) i middelskolen 11 487

1>) i forberedelsesskolen..... .'i.'!()'-?

14 789

18 496

Tils. 343 395.

Av de 343 395 skolepligtige born \abnorinskoler ete. ikke medregnet) gik allsa mellem 94 og 95 % i folkeskolen, og mellem 5 og (i " 'o i hoiere skoler om man vil regne alle privatskoler herhen . Meddelt av overlærer ./. Xicolaisen].

40 Jfr. for Sveriges vedkommende —- f. eks. Lundell, Om rfittstaf-ningsfragan. s. 91 It'.: Olika standpunkter, s. 294 f. og flere steder: foredraget pa Nord. Skolmötet 1895, passim: .4. Enblom i N ysta v a re n, IV (1892\ s. 1(10 IV.: osv.

41 Disse eksempler gir kun et blekt billede af det virkelige forhold. Jeg henviser for de forskjellige forfatteres vedkommende til tabellariske oversigter som nu er under trykning.

" Således foretrækker Hjornson forst og fremst de harde konsonanter, Ibsen helst dobbeltkonsonant, Joints l.ic forkortelser. Ogsa hos Ibsen bolger skrivebruken frem og tilbake. " Ihre, Utkast, 1751, s. 29 og 34. Jfr. .4. Gambory hos .1/. 1). lii iljer. Småting om deil nydanske Retskrivning. 1831. s. 128. Om papirstil og papirmul henviser jeg lil Ollo Schroeders åndfulde og klare bok, Voni papiernen Stil. 3 Auli. 1892. 41 Natur oeh onatur, s.

142. Natur oeh onatur, s. 9(>.

40 Tegner, Natur oeh onatur, s. 141.

41 Ihre. fikast, 1751. s. 37.Paa JACOB DYBWAD S forlag er udkommet: